

Мирослав Беззуб'як

ПОЛІТИЧНЕ УПРАВЛІННЯ Й ІНДИВІДУАЛЬНА СВОБОДА: НАЦІОНАЛІЗМ та ІНДИВІДУАЛІЗМ

Статтю присвячено розгляду специфіки політичного управління під кутом зору співвідношення націоналізму й індивідуалізму. Робиться наголос на колективістському характерові й спрямуванні політико-адміністративної практики та соціальному походженні й детермінованості індивідуальної свободи. Наведено та проаналізовано основні аргументи, що впливають з ідеологічного дискурсу протиставлення цінностей «національного колективізму» та «індивідуальної свободи».

Ключові слова: *нація, націоналізм, індивідуалізм, свобода, політичне управління*

Bezzubjak M. Political management and individual freedom: nationalism vs. individualism. *The article deals with that aspects of political management and political authority functioning, which are defined by correlation between nationalism and individualism. Collectivistic nature of political management and social origin of individual freedom are emphasized. Main arguments which derived from ideological contradiction between value of national collectivism and value of individual freedom are formulated and analyzed.*

Key words: *nation, nationalism, individualism, freedom, political management*

Політичне управління – справа колективістська, як і власне політика, котра стає окремою системою винятково в комплексних

(складно-структурованих) соціумах. Це управління здійснюється правлячими суспільними групами в інтересах або ж всупереч інтересам, решти суспільних груп. Особистість видатного політика чи державного діяча лише виражає або ж приховує певний груповий (групові) інтерес (інтереси). Мабуть, на цьому найвищому рівні взаємовідносин людини і суспільства особливою очевидною є всепоглинаюча підпорядкованість індивідуального колективному, адже навіть найвизначніші якості найвидатнішого політика переважно покликані представляти суспільні інтереси, постаючи їх уособленням. Тому й не можуть бути цілковито вільними: батько народу чи його слуга; раб натовпу чи раб владних амбіцій; володар дум чи людей.

Парадоксально, але найбільше можливостей бути вільним та відстояти свою індивідуальність має звичайний громадянин, котрий не обтяжений владними повноваженнями й високими посадами. І саме в середовищі цих громадян свобода визріває, культивується, зберігається. Натомість, елітаризм, що робить вільними меншу частину суспільства, заперечує свободу як універсальну якість, котра або належить всім, або не належить нікому, оскільки й сам цей елітаризм є намаганням меншини набути виняткових статусних прав [1, с. 140–144].

В елітаристських соціумах більшість жертвує своєю свободою на користь меншості, й загальна свобода — згасає; в егалітаристських соціумах правляча меншість жертвує свободою на користь більшості й загальна свобода — процвітає. Подібно, в елітаристських суспільствах лише представники еліти особистісно індивідуалізуються, натомість решта залишається знеособленою масою; в егалітаристських суспільствах — представники управлінської верстви знеособлюються, перетворюючись на уособлення більшості, представляючи її своїми, хай і найвидатнішими, якостями, постаючи персоніфікацією загалу. Тому й демократія є найбільш придатною формою політичної організації саме для егалітарних суспільств, адже вона передбачає регулярну зміну правлячої верхівки, що й рятує її представників від знеособлення, втрати індивідуальності, нівелювання особистості під впливом політичної діяльності.

Політична діяльність і політичне управління, як її найвищий прояв, зорієнтована на впорядкування, умиротворення, добробут суспільств [2, с. 40]. Однак реалізація цих ціннісних орієнтирів ускладнюється комплексним характером самих соціумів. Суспільство є складною будовою з різних суспільних груп та особистостей — будовою поліструктурною, що компонується безліччю відмінних один від одного елементів. Все це робить суспільне життя вкрай конфліктогенним, породжуючи потребу в політиці, як одній із соціальних систем, та політичному управлінні, як одній із форм соціальної діяльності, що мають справу передусім з конфліктами та їх подоланням [3, с. 16]. Уникнення конфлікту та досягнення миру в суспільстві й між суспільствами постає головною метою політики й політичного управління. Тож і політичні відносини передбачають перманентний пошук засад консенсусу та створення умов для соціальної солідарності, а політичне управління спрямоване на утвердження цього консенсусу та розширення базису лояльності. На сьогодні саме спільні національна належність, національна ідентичність, національна державність забезпечують найкращі передумови для якнайширшого політичного консенсусу, лояльності, солідарності [4, с. 53].

Від початку минулого століття й до сьогодні націоналізм був і залишається об'єктом жорсткої критики та предметом ненависті. У новітній історії навряд чи знайдеться ще одне таке явище, яке викликало б стільки заперечень і острахів. Можливо, в цьому плані націоналізм навіть «перевершив» тоталітаризм, адже тоталітарні суспільства вже відійшли в минуле, а націоналізм все ще продовжують критикувати. Виник навіть окремий жанр наукової й публіцистичної літератури, що спеціалізується винятково на критиці націоналістів шляхом протиставлення їх «вузької» політичної свідомості й «обмеженої» політичної культури різноманітним «світлим ідеалам». Незважаючи на те, що більшість цих ідеалів або футуристично-утопічні, або реакційно-утопічні, сама критика виявилась доволі дієвою, і сьогодні термін «націоналізм» набув переважно негативних конотацій.

Ідеологічним опудалом націоналізму встигли покористуватись всі: від кривавих тоталітарних диктаторів до «високих» інтелектуалів-космополітів [5, с. 14]. У багатьох країнах світу звину-

вачення в націоналізмові є фактичним звинуваченням у злочинній діяльності, а націоналіст став ототожнюватися з політичним злочинцем. Власне закидів не так і багато, точніше, їх аж три: якась особлива конфліктогенність націоналізму; заперечення націоналізмом загальнолюдських, тобто універсальних, цінностей; придушення індивідуальності та її жорстке підпорядкування інтересам і цінностям нації.

Стосовно першого закиду слід зауважити, що вся історія людства є історією конфліктів, а структура більшості соціумів відображає ті кризові ситуації, через які вони пройшли в процесі своєї історичної еволюції. Через те й націоналізм може вважатися лише одним з багатьох джерел конфліктів. Однак, призводячи до виникнення одних конфліктних ситуацій, він фактично усуває інші. Зокрема, націоналізм, зруйнувавши континентальні та колоніальні імперії, автоматично усунув ті конфліктогенні фактори, що передбачались існуванням цих форм політичної організації. Крім того, він відіграв ключову роль в руйнації тоталітарних систем (принаймні у Східній Європі), що відзначалися особливою репресивною конфліктогенністю як всередині, так і назовні (в міжнародних відносинах).

Націоналізм часто звинувачують у нехтуванні та запереченні загальнолюдських (універсальних) цінностей. Проте і цей аргумент серйозно «кульгає». Візьмімо хоча б той самоочевидний факт, що кожна людина має певну національну ідентичність, а тому й невідомо, з яких таких емпірей віщають всі ці критики націоналізму. Можливо, вони у такий спосіб прагнуть приховати свою відданість якомусь конкретному націоналізму. Можливо, йдеться про елементарний культурний снобізм та елітаризм, коли націоналізм приписується масам, а собі залишається надлюдська соціоонтологічна позиція і якісь особливі права віщати від імені людства як такого. Можливо, маємо зразок «війни ідентичностей», коли під прикриттям критики націоналізму прагнуть утвердити якісь інші ідентичності – класові, релігійно-цивілізаційні, расові, імперські тощо. Сучасний світ є національно герметичним («наповненим»), і в ньому просто не існує людей без певної національної належності. Тому той, хто критикує один націоналізм, просто автоматично утверджує інший. У багатьох випадках те, що йменують націоналізмом насправді є

порушенням його базових норм і цінностей, тобто чимось протилежним. Досить згадати окремі прояви імперіалізму, які часто-густо приховуються за націоналістичною риторикою.

Ідея «людства» є абстрактним конструктом та шляхетною цінністю, оскільки реальне людство — це сукупність етносів, націй, класів, релігійних та расових спільнот і решти форм колективної організації. Та й власне сама ця ідея належить європейцям, котрі водночас і творці, і перші практики націоналізму. Причому, тут немає жодної суперечності, оскільки загальнолюдське виявляє себе через національне, а найвидатніші витвори генію окремих націй належать всьому людству. Нарешті, слід зауважити, що в багатьох випадках протистояння націоналізму й універсалізму є протистоянням прогресивного гуманізму і релігійного мракобісся. Більшість релігійних фанатиків і решти фундаменталістів прагнуть віщати не від імені окремих націй, а від імені наднаціональних релігійних спільнот або ж навіть цілого людства. Варто згадати, що останні найгучніші терористичні акти були здійснені в ім'я релігійних, а не національних ідеалів, а в багатьох куточках світу лише світський націоналізм та похідна від нього національна держава протистоять реакційному релігійному фундаменталізму. Націоналізм уже став невід'ємною частиною історії людства та людських суспільств. Тому й відкинути його, якщо це взагалі можливо, означає повернути людство у «темні віки» релігійного мракобісся, насильницького елітаризму, антигуманної кастовості.

Одним з найпоширеніших аргументів проти націоналізму є аргумент щодо поглинення нацією індивіда. У рамках цієї аргументації громадянин постає позбавленим індивідуальних ознак атомом якоїсь всепоглинаючої і всеосяжної національної цілісності — молекулою «національного організму». На думку критиків націоналізму, внаслідок його впливу, особистість втрачає свою багатогранність та індивідуальні особливості — вона припиняє бути суб'єктом політичного вибору, а замість неї цей вибір робиться національною колективністю. У такий спосіб ці критики намагаються довести, що справжня свобода мало сумісна з належністю до нації. Проте національне суспільство є одним з багатьох типів суспільств і національна ідентичність є лише однією з багатьох ідентичностей. Подібне можна стверджувати і про класову та будь-яку

іншу групову належність. Так само можна говорити, що причетність до нижчих класів обмежує людську свободу, адже вона так мало сумісна з бідністю. Належність до певних професійних груп також позбавляє людину певної частки свободи вибору, оскільки деякі вчинки мало сумісні з професійною етикою та специфікою роду занять. Достатньо лише згадати етичні вимоги, що висуваються професійною корпорацією і суспільством до лікарів, суддів чи правоохоронців.

Проблематика співвідношення індивідуалізму та націоналізму є окремим відображенням ширшої проблематики співвідношення людини і суспільства. Вже навіть на первинному антропологічному рівні людина постає істотою суспільною, котра неспроможна існувати поза соціумом, тому й людську свободу слід уявляти не якоюсь метафізичною сутністю, а формою самореалізації людського створіння в суспільстві. Будь-яка соціальна належність, у тому числі й національна, передбачає набір меж, встановленням яких соціум захищає свою цілісність від внутрішньої та зовнішньої агресії. Причому зі зростанням складності суспільства та його середовища, зростає й кількість цих меж. Однак ніхто не візьметься стверджувати, що в процесі соціальної еволюції обсяг людської свободи зменшується. Навпаки — він зростає.

Разом з кожним сегментом, що додається до суспільного життя, внаслідок його еволюційного поступу, виникає ще одна умова для забезпечення людської свободи, адже в складніших суспільствах і можливостей для вибору більше. Тому й націоналізм примножує свободу, а не обмежує її. Отримавши національну ідентичність і національну належність, людина політична отримує ще одну можливість для самореалізації, а її особистість ще одну грань. Людська свобода є позитивною якістю, вона передбачає включення, а не виключення. Тож, чим більше ідентифікуючих ознак отримує особистість від суспільства, тим вільнішою вона є. Багато в чому, свобода тотожна індивідуалізму, тому коли людину позбавити національності, як однієї з індивідуалізуючих ознак, то й свободу її буде обмежено. Інакше кажучи, заперечення національності в собі та собі подібних є запереченням свободи. Бути вільним – означає інтегрувати у свою особистість всі ті обмеження, що накладаються суспільством та реалізувати їх у своїй соціальній поведінці.

Комплексні суспільства й багатомірні ідентичності є реальністю нашого часу і саме вони забезпечують вищий ступінь свободи. Критика націоналізму в багатьох випадках є запереченням однієї з його базових цінностей – рівності. Тобто, ті, хто критикують націоналізм, є послідовними елітаристами. Звідси й прагнення критикувати націоналізм за його масовість. Одним з найзручніших аргументів у цій критиці є протиставлення індивіда нації, хоча національна належність є однією з індивідуалізуючих ознак, яка сприяє виокремленню й оформленню особистості, а не її розчиненню в національній колективності.

Загалом, варто вирізняти три базові аргументи, спрямовані на компрометацію націоналізму як такого, що заперечує індивідуалізм та індивідуальність. Всі ці аргументи лише частково раціональні й мають на меті пропагандистський ефект, тобто мобілізацію негативних емоцій шляхом наведення відповідної аргументації. Доцільно говорити про три основні аргументи: аргумент «родинності», аргумент «армії», аргумент «натовпу».

Перший аргумент може визначатися як «сімейно-родинний». У його рамках нація представляється такою собі «єдиною родиною». Відповідно, належність до цієї родини викликає сентиментальні почуття причетності до великої національної сім'ї, в ім'я якої слід жертвувати і життям, і особистістю. Таким чином, націоналісти зображуються трайбалістами, а сам націоналізм новітньою версією трайбалізму. В очах цих критиків, «чуття єдиної родини» є всепоглинаючим та антиіндивідуальним, тобто поглинаючим особистість.

Другий аргумент може бути визначеним як військово-уніфікуючий. У рамках цієї антинаціоналістичної аргументації нація зображується, свого роду, армією, що зорієнтована на протистояння зі своїми ворогами, тобто такими ж «національними арміями». Зрозуміло, що коли йдеться про армійську організацію, то фактор особистісної індивідуальності зводиться до мінімуму, а кожен член національного суспільства постає простим солдатом. Таким чином, гуманізм протиставляється «солдафонству», а нація виставляється як цілком раціональний, уніфікуючий, отже деіндивідуалізуючий механізм.

Третій пропагандистський аргумент, спрямований проти націоналізму, може визначатись як аргумент «стадності» чи «натовпу». У рамках цієї аргументації, нація змальовується такою собі

озлобленою щодо всіх інших націй та етносів сукупністю знеособлених індивідів, що у своїй поведінці керуються примітивними колективістськими інстинктами. Таким чином, національна спільнота зображується зграєю, і це в кращому випадку, а в гіршому – простим натовпом.

Усі ті закиди, які адресуються націоналізму, стосуються соціальності як такої – базових засад відносин людини і суспільства. Будь-яка соціальна якість, тобто властивість суспільних відносин, має як негативні, так і позитивні прояви й може оцінюватись по-різному. У політиці неприпустимі однозначні оцінки, безапеляційні вердикти та остаточні діагнози. Відповідно, закиди в бік націоналізму також позначені двоїстістю. Людині соціальній властиво прагнути належності до тісних і морально щільних спільнот. Причому не обов'язково, аби ці спільноти були національними. Так само людина соціальна прагне порядку, боячись тих викликів та несподіванок, які містить у собі майбутнє. Мало хто захоче жити в суспільстві, де відсутні гарантії стабільного існування, а кожен наступний день соціального буття відрізняється від попереднього. Нарешті, вже суто антропологічно, людина є соціальним створінням, тобто їй від моменту зародження властивий колективізм, який у негативній конотації цілком може плумачитись як «інстинкт натовпу».

Історична еволюція людської особистості полягає у її поступовому виокремленні із соціуму. Йдеться саме про еволюційне виокремлення, тобто таке, що не порушує основних соціальних зв'язків. Фактично існує дві небезпечні ситуації — людина цілковито розчинається у соціумі, втрачаючи свою особистісну індивідуальність, і людина цілковито відокремлюється від соціуму (атомізується), втрачаючи свої суспільні обов'язки, а отже й суспільні права. Тому критика націоналізму з позицій індивідуалізму доволі часто виглядає критикою соціальності як такої.

Суспільство надає кожному окремому своєму члену більший або менший обсяг індивідуальної свободи і цей обсяг залежить від тих історичних обставин, у яких це суспільство перебуває. У цьому плані національне суспільство не може вважатися якимось винятком – воно функціонує за тих умов, які створила його попередня історія. Парадокс свободи якраз у тому й полягає, що бути вільною людина може лише в суспільстві, а не на одинці з природою чи іншими людськими

спільнотами. Та й особистістю вона стає завдяки соціуму, адже критерій «особистісності» винятково соціальні.

Націоналізм створив новий тип суспільств, у яких ірраціональні елементи етнонаціональної солідарності поєднуються з раціональними елементами національно-державної організації. Таким чином, виник новий тип політичної єдності, що за своєю дієвістю значно переважив попередні типи політичної єдності. Йдеться про суспільства і державності масової участі. Національний, тобто витворений націоналізмом, тип політичної організації відверто протистоїть елітаристським політичним формам. Безперечно, що суспільство і держава, в існування яких зацікавлені всі громадяни, виявлять більшу стійкість до зовнішніх і внутрішніх викликів, ніж суспільств і державності, що створені для обраних. Тож і національний егалітаризм відверто протистоїть елітаризму. Однак сам цей елітаризм може набувати різних форм. Йдеться або про домінуючі олігархічні групи в рамках окремих соціумів, або ж про групи націй та їх держав (глобальні олігархії), що прагнуть домінувати в рамках суспільства міжнародного.

Сучасне політичне управління неможливо здійснювати без урахування як фактору національної колективності, так і фактору індивідуальної свободи. Причому між цими двома факторами існує безпосередній зв'язок, адже вільною людиною може бути лише в рамках вільної нації і вільної держави, тобто в рамках вільного національно-державного суспільства. Існує й протилежна думка, яка протиставляє національну свободу свободі індивідуальній. Проте ця думка походить з тих національних держав і національних суспільств, які вже давно самореалізувалися в історії і, здобувши статус «історичних народів», переважно належать до домінуючих держав та націй.

Слід мати на увазі, що не існує абстрактно вільних націй і абстрактно вільних людей. Свобода має конкретно-історичні параметри. Крім того, політичний мігрант, навіть здобувши всі громадянські права, навряд чи почуватиме себе цілковито вільним в інонаціональному середовищі, про що свідчать різноманітні етнічні конфлікти, які розколюють навіть найрозвиненіші держави світу. Індивідуальна свобода – це комплексна соціальна якість, та мало хто почуватиме себе цілковито вільним, отримавши певні громадянські права і не реалізувавши своїх національних прагнень.

Сьогоднішня Україна перебуває у недовершеному політичному стані. В ній однаково залишаються нереалізованими ні право нації, ні право народу, ні право людини. Нинішнє українське суспільство вкотре підтверджує вже досить давню істину: «між свободою нації та свободою людини існує безпосередній зв'язок». Повноцінне національне суспільство є суспільством егалітарним, тобто суспільством рівних. Так само індивідуальна свобода передбачає рівність як свою базисну передумову. Розшаровані й поляризовані олігархічні соціуми свідчать, що справа свободи і справа націоналізму залишаються недовершеними, а самі ці суспільства перебувають на тій стадії історичної еволюції, яка не дозволяє увійти до сім'ї вільних народів світу. Причому в цій «сім'ї» триває конкуренція, у якій перемагають лише вільні національні суспільства вільних громадян. Зазвичай, стати на бік націоналізму заважають лише дві речі – елітаризм, тобто прихована чи відверта зневага до співгромадян; або ж відданість націоналізму інших національних держав, тобто національне ренегатство.

Сучасне українське суспільство, а особливо його керівні верстви, переповнені «новоспеченими» елітаристами, а також тими, хто фактично репрезентує та втілює інтереси інших національних суспільств та держав. Тому й актуальним залишається питання завершення справи націоналізму — створення національного суспільства рівних громадян, ефективної національної держави, яка матиме максимально високий статус у міжнародних відносинах. Політичне управління в розколотих і розшарованих суспільствах не може бути ефективним без зовнішнього втручання й підтримки. Позбавлені такого донорства і спонсорства, ці суспільства та їх держави або розпадаються, або реструктуруються (суспільство перероджується, а держава перезасновується).

Націоналізм дає надію на здійснення оптимістичної (перезаснування національної держави) історичної альтернативи. Однак в Україні втілення цієї альтернативи потребує тепер вже революційних зусиль (національної революції). Оптимістичний сценарій історичного розвитку української державності може залишитись нереалізованим через інонаціональні руйнівні впливи, антинаціональну руйнівну пропаганду, руйнівне національне ренегатство. Власне, національна держава, чи скоріше її форма, продовжуватиме своє існування, подібно згаслим зіркам чи охололим планетам. Проте подібне існування буде емоційно

жалюгідним, культурно ущербним, морально неповноцінним, економічно злиденним та політично залежним. Тому й наріжне питання сучасної політичної практики та політичного управління в Україні має двоїсте формулювання: або перезавантаження національної держави і набуття нею нової якості, або ж перезаснування цієї держави.

1. Валлерстайн И. Конфликт классов в капиталистической мир-экономике / И. Валлерстайн // Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности / Этьен Балибар, Иммануил Валлерстайн ; [пер. с фр. А. Кефал, П. Хицкий ; под ред. О. Никифорова, П. Хицкого]. — М. : Логос, 2004. — С. 135–147.

2. Кононенко С. Форми політологічного розуміння міжнародних відносин / Сергій Кононенко. — К. : НАН України, Ін-т всесвітньої історії, 2012. — 899 с.

3. Бадью А. Мета/Политика : Можно ли мыслить политику? Краткий трактат по метаполитике / Ален Бадью ; [пер. с фр. Б. Скуратов, К. Голубович] ; [общ. ред. пер. О. Никифоров]. — М. : Логос, 2005. — 240 с.

4. Смит Э. Д. Национализм и модернизм : критический обзор современных теорий и национализма / Энтони Смит ; [пер. с англ. А. В. Смирнова и др.]. — М. : Практика, 2004. — 458, [1] с.

5. Гібернау М. Ідентичність націй / Монтсерат Гібернау ; [пер. П. Тарашук]. — К. : Темпора, 2012. — 304 с.